

BUKA ADRIENNE

Dunapentele – Sztálinváros – Dunaújváros

„Jelenlegi iparunk és egész népgazdaságunk gyors fejlődésének legfőbb akadályozója, hogy nem termelünk elegendő vasat, acélt, hengerelt acélt” – mondotta **Gerő Ernő** 1949 tavaszán egy pártfórumon. Ez az ülés a hazai ipartörténet számára roppant jelentőségű, mert az előadó ezen jelentette be, hogy Mohács térségében vaskombinátot fognak építeni a következő tervidőszakban.

1949. december 9-én az országgyűlés jóvá is hagyta a mohácsi kombinát építését és vele együtt az első magyar szocialista város alapítását. De novemberben földmérők, geológusok járták Dunapentele határát egy leendő vaskombinát helyét keresve. Pártfórumon már megszületett a döntés, hogy a déli határ nyugtalanító közelsége miatt itt kezdjék el a beruházást. Ennek felelőseit, a Nehézipari Beruházási Nemzeti Vállalat igazgatóját egyszerűen levélben értesítették a MT új döntéséről, valamint arról, hogy a felépítendő objektum neve Dunai Vasmű lesz. Dunapentele mellett szólt: a főváros viszonylagos közelsége; a komlói szén; a Duna szállítási útvonal, ezen érkezik az érc és innen kiemelhető a szükséges hűtővíz mennyiség. A politikai döntéseket sürgette a naptári változás is. 1949-cel lejárt a hároméves terv ciklusa, át akartak térni az ötéves tervek rendszerére, ezért volt olyan kapkodó a beruházás megkezdése. **Rákosi Mátyás** így írt emigrációjában a helyszínváltásról emlékirataiban: „Kezdődött az 1950-es esztendő. Az ország zúgott, mint a felbolygatott méhkas. Gondoskodni kellett róla, hogy a lendületbe jött sztahanovista és élmunkásmozgalom el ne aludjon. ....Az ötéves terv elsősorban az ipart izgatta. Tapasztalataink nem lévén (a tervgazdálkodásban), ilyen terveket gyakran akkor kellett megváltoztatni, amikor már komplikációkat okozott. A változásokat néha a nemzetközi helyzet változása követelte meg. Például mi Sztálinvárost eleinte Mohácsnál akartuk felépíteni, ... az építkezések eléggé előrehaladtak, amikor kezdődött a jugoszláv konfliktus. Csakhamar felmerült a kérdés, hogy helyes-e egy ilyen fontos nehézipari üzemet néhány kilométerre attól a jugoszláv határtól felépíteni, ahol szinte naponta voltak határincidensek. Végül elég nehezen, de elhatároztuk, hogy a megkezdett építkezéseket Mohácsnál abba hagyjuk, illetve ott más ipart telepítünk. ....Hasonló megfontolásokból kellett változtatni Szegeddel kapcsolatos terveken: oda csak könnyűipart engedélyeztek”

A tervfeladat olyan ipari kombinát létesítését irányozta elő, amely a vasgyár mellett ércelőkészítő művet, koksizoló és melléktermékeket feldolgozó művet, javító üzemet és egy villamosművet foglalt magában. 1950. május 2-án láttak hozzá annak a siklónak az építéséhez, amely az építőanyagot a pentelei fennsíkra szállította. Megkezdődött a planírozás, a terep előkészítése, egyengetése. Barakkokat építettek a munkásoknak, de a következőkben már lakásokat emeltek a számukra. De a Vasműnek még mindig nem volt műszaki terve, ezt a szovjet GIPROMEZ kohász-

ti tervezőintézet készítette el. Ezt 1950 decemberében jutatták el Magyarországra és november 2-án fogadták el. Ez tartalmazta két hétszáz köbméter térfogatú nagyolvasztós kohóüzem tervét, amelynek évi termelése több mint félmillió tonna nyersvas, 480 000 t acél, 280 000 t hengerelt acél és 540 000 t koksz.

A pentelei fennsík anyaga, talaja lösz, a Duna közelsége miatt a talajvíz szintje magasan áll benne, ezért a nagyolvasztók alapozása emberfeletti erőfeszítést kívánt a betonozóktól, és az építkezés költségeit is hallatlanul megemelte.

Sztálin 70. születésnapjához tartozott, hogy az épülő acélművet és az új iparvárost róla nevezzék el. Rákosi így emlékezik vissza erre: *„A Politikai Bizottság foglalkozott ezzel a kérdéssel. Hallottuk, hogy más népi demokráciák régi, történelmi városokat, sőt egész megyéket szándékoztak Sztálinról elnevezni. Így a bolgárok Várnát és a hozzá tartozó megyét, a románok Brassót stb. Az én véleményem az volt, hogy mi ne menjünk ilyen messzire. Dunapentelére azért esett a választás, mert a felszerelés zöme a Szovjetunióból jött, szovjet szakemberek segédkeztek lépten-nyomon. Mikor ezt a gondolatot a munkások között megpendítettük, azonnal visszhangra talált. A dolgozók nemcsak helyeselték, de büszkék is voltak rá, hogy üzemük Sztálin nevét fogja viselni. ... A javaslatnak nagy nyilvánosságot adtunk, s csakhamar megállapítottuk, hogy a dolgozók helyeselték, a sztálini munkafelajánlás is új lendületet kapott.”*

A város és a vasmű kapcsolata különösen alakult. A városépítési beruházások nem tartoztak a helyi tanács hatáskörébe, ebben a Vasmű városépítészeti osztályának volt döntő szava. A legfőbb cél az volt: folyjon az acél. Az ipari célú beruházásoknak minden esetben elsőségük volt. Új, a magyar települések megszokott látványához viszonyítva akkor még szokatlan városkép formálódott. Hatalmas kockaházak, nyílegyenes utcák, hatalmas ipari felhőkarcolók. A lakóépületekben volt villany, központi fűtés, víz, fürdőszoba. Épültek az óvodák, iskolák, éttermek, mozik. De a tervekbe időnként hiba csúszott, egyik másik késve valósult meg, például roppant komikus volt, hogy a csodálatos, palotának is beillő filmszínházba sokáig az elegánsan felöltözött látogatók sáros pallókon csúszkálva tudtak bejutni, mert járda még nem vezetett oda. Hogy a város sorsáról mennyire az ott lakók feje fölött döntöttek, azt jól példázza **Tapolczai Jenő**, a város legendás tanácselnökének egyik anekdotája. A városközpont tervét elvitték jóváhagyatni Rákosi Mátyással, aki azal küldte el őket, hogy terveztessenek oda egy toronyházat. Mire elkészültek az új rajzok, a pártvezetés élén új ember állt. **Nagy Imrének** is bemutatták az elképzeléseket, aki módfelett felháborodott rajtuk és a toronyházat „*sztálinvárosi avantgardizmusnak*” nevezte. A helyi tanács 1957. január 1-én kapta meg csupán a városi beruházásokra vonatkozó hatáskört.

1951 februárjában az MDP második kongresszusa felemelte az első népgazdasági terv mutatószámait. Az ipari beruházásokra a költségvetésből jóval többet fordítottak, így a sztálinvárosi beruházás kétmilliárd helyett négy milliárd forintban részesült. És ekkor került a propaganda élére a vasmű építése. 1951. november 7-én ünnepélyes keretek között zajlott le az első csapolás, amelyet **Borovszky Ambrus** végzett el. A híres sztahanovistákról, közöttük a Motoláról és az Olajos brigádról könyveket írtak, de ennek ellenére, a tervek nem valósultak meg az előirányzott ütem szerint.

1953-ban, Sztálin halála után az iparpolitikában is fordulat következett. Egyre inkább az ipari beruházások visszafogását fontolgatták. 1954. február 28-án adták át az I. számú nagykohót, az ünnepségen részt vett Rákosi Mátyás és Nagy Imre is; utóbbi elejtett rossz kedvű megjegyzését, hogy az egészséget legszívesebben bezáratná, kedvezőtlen jelnek vették. De nem lehet rajta csodálkozni. Ő mezőgazdasági miniszter volt korábban, és ez az ágazata a beszolgáltatások prése alatt igen megszenvedte a gyorsított iparosítást, mert innen inkább csak elvontak, mint a költségvetésből juttattak volna. **Trockij** nevezte a szocializmus esdeti felhalmozásának azt a módszert, hogy a nehéz-gépiparhoz szükséges tőkét a mezőgazdaságtól vonják el. A mezőgazdaságban megtermelt tőkét nem fordították vissza az azt megtermelő ágazatba, hanem az iparhoz csoportosították, és a politika csupán vigasszal fizetett, hogy majd a következő tervciklusokban a mezőgazdaság fejlesztésére is sor kerül. Így jóval a háború után, 1951-ben visszaállították a jegyrendszert, miközben a rádió, az újságok Sztálinvárosról és az érte hozandó áldozatokról szóltak, ezért az ország egyéb részében nem jó szívvel gondoltak az ott folyó munkálatokra.

A városról és a lakóiról. A már emlegetett tanácselnök, Tapolczai Jenő találóan nevezte települését káderkohónak. Az itt folyó munkaerő-politika végleteiről: míg sokan az itteni munkát jutalomként kapták, addig mások büntetésből. Üzemek, gyárak a legkiválóbb dolgozóikat ünnepélyes keretek között búcsúztatva küldték Sztálinvárosba dolgozni. Közben a belügyminisztérium a börtönből szabadultak kényszerlakhelyéül szintén Sztálinvárost jelölte meg. A bordélyházak bezárása után a munkanélkülivé váló leányokat szintén idezsúppolták, szóval nem lehetett csodálkozni azon, hogy ez a város vezette az országos bűnözési statisztikát. De hát ezekben a döntésekben egyetlen elv dominált, minél több munkás kéz legyen az építkezésen. Felnőtt egy egész generáció, amely – igaz csak néhány napig, de részt vett a város építésén, mert rendszeresen szállították az ország különböző részeiből az alkalmi munkásokat, hogy a beruházást a magukénak érezzék. Akad közöttük olyan, aki máig emlegeti, hogy mennyit ázott a nagykohó alapozásánál egy héten át. A legtöbb állandó munkás a kollektivizálás után munka nélkül maradt mezőgazdasági munkás fiatal volt, akik szinte áramlottak ide. Nekik kemény tapasztalat volt, hogy mennyivel más az ipari szerzőmhasználat és a több műszak, mint a mezei munka. Ebben rejlett a titka a rengeteg sztahonovistának is, mert a normát ezekhez az ipar „újoncokhoz” igazították, és akik már korábban ismerték valamelyest az üzemi munkát, könnyen teljesítették a 200%-ot. Ezek a falusi gyerekek vagy megszoktak vagy megszöktek. Egy családban akadt két fiú, akik együtt érkeztek az építkezésre, de az egyiküknek hamar elege lett a barakkalakásból, és a Dunán is átúszott, hogy mielőbb hazatérjen, míg a másik maradt, és a vasmű daruvezetőjeként ment nyugdíjba. A városi körülmények sokuk számára újdonságnak számítottak, akadtak olyanok, aki kacsát tartottak a fürdőszobában, disznót a pincében. De valóban csak idő kellett ahhoz, hogy megváltozzanak az emberek, és az a generáció vett részt szülőként a gyermekük balett előadásán, amelyet eltiltottak attól, hogy pufajkában és gumicsizmában táncoljon a Béke Étterem parkettjén. A város kockaházaira nem jellemző a lakótelepi légkör, amelyet a szociológusok olyan szívesen írnak le, mint az elidegenedés példáját. Az emberek jóindulattal figyelnek egymásra, akik itt laknak, szeretnek itt élni.

Visszatérve a politikai széljárások változására, 1953 után a költségvetési elvonások fokozatosak voltak, határozottan csökkent a beruházási alap. Aztán 1956 nyarán **Vas Zoltán** azt írta a Szabad Népben: „*Meg lehattunk volna Sztálinváros nélkül.*” Az építkezés még messze volt a befejezéstől, és közben a leállításról tárgyaltak. A Vasmű és a város vezetői Nagy Imréhez fordultak beadvánnyal, hogy folytathassák az építkezést, de soha nem álltak le. Az I. ötéves tervben előirányzottakat már a Dunai Vasmű néven teljesítették, a nyersvas és acéltermelés 1962-ben, a hengerelt acél 1963-ban, a kokszttermelés 1961-ben érte el azt a mennyiséget, amelyet 1954 végén szerettek volna elérni. Néhány évtized múlva, technológiai váltás után, amikor áttértek az oxigénes acélgyártásra, ezek a számok megsokszorozódtak. De akkor már az V. ötéves tervet számlálták.

Berend T. Iván oszlatta el a módosított I. ötéves terv mítoszát, amelyet a ciklus végére nem sikerült teljesíteni, miszerint a megemelés előtti tervmutatókat a tervezett időszak végére elérte volna a népgazdaság. A tervadatokat valójában nem voltak konkrétak, inkább elvárások szerepeltek bennük, nem pedig egymáshoz harmonikusan illeszkedő célrendszerek, inkább az tükröződik bennük, mintha az elhatározások elegendőnek bizonyulnának, de a hozzájuk vezető utat már nem rögzítik. Hiába hirdettek harcot a hibák, a tervfegyelem megsértése ellen sokszor kicsinyes módon, például a munkába későn érkezőknek egy amerikai figura gratulált mint az imperializmus szolgáloinak; nem vettek figyelembe például olyan fiziológiai korlátokat, amelyek a férfiak és nők között vannak, ezért a nehéziparban mindkét nemre ugyanolyan normák vonatkoztak. Az már nem is hiba, hanem **Fouché** szavával élve, véték, hogy a fejlesztés irányát egyoldalú módon, egyetlen célra orientálva akarták elérni türelmetlen, erőszakos, a körülményekkel nem számoló eszközökkel. A propaganda a tervkészítés tudományos voltát domborította ki folyton folyvást, de épp a tudomány hiányzott belőle a legjobban.

A vasfüggöny mindkét oldalán egymástól látszólag elszigetelve ugyanaz a folyamat zajlott le az iparfejlesztés területén, amelyet Gerő Ernő így fogalmazott meg: „*Magyarország iparosításának meggyorsítása, elsősorban a nehéz- és gépipar fejlesztése, mert ez a könnyűipar kifejlesztésének, a mezőgazdaság gépesítésének döntő feltétele.*” Ezt a gazdasági szemléletet fogadták el az ún. tőkés

országokban is, ideológiailag ott is megfejték persze, hogy a fejlett hadipotenciál megteremtése a cél, de ezek tipikus hidegháborús érvek voltak, ezeket a célokat nyugaton az érdekeltség ösztönzésével, kedvező hitelek nyújtásával, és nem a direkt gazdasági előírásokkal érték el.

A Dunai Vasmű épp a szállítási útvonalak révén olcsóbban termelt, mit a borsodi üzemek, sőt az ausztriai Linzi vasműnél is rentábilisabbnak bizonyult, pedig az is a Duna partján épült. A Dunai Vasmű gazdaságosnak bizonyult, de hosszú távon, hosszabb távon a tervezettnél.

Végezetül megköszönöm **Halász Ivánnak**, hogy segített az előadásom anyagának összeállításában. Mint magángyűjtő, ennek a korszaknak a relikviáit, irodalmi emlékeit gyűjti, amit bizony sok közgyűjtemény fanyalogva kezel. Félműltnek minősítik, ezért válnak emlékei a legveszendőbbekké. Szerencse, hogy ő nem osztja ezt a véleményt. Mára már csak a jelszavakat skandáló tömegek maradtak meg a köztudatban, de az ötvenes évek legalább olyan sok szándékú, ezer árnyalatú időszak volt, mint az általunk megért legutolsó tíz esztendő.

IRODALOM

Berend T. Iván: A szocialista gazdaság története 1945–1968. Budapest, 1976.

Id. Buka Jenő visszaemlékezései 1951–1952-re. (Kézirat)

Gerő Ernő: Harcban a szocialista népgazdaságért. – Válogatott beszédek és cikkek. (1944–1950) Budapest, 1950.

Gerő Ernő: A vas, az acél, a gépek országaért. Budapest, 1952.

Miskolczi Miklós: Város lesz, csakazértis... (Magyarország felfedezése.) Budapest, 1980.

40 éves a Dunai Vasmű. – A Dunai Vasmű rövid története. Budapest, 1990.

Ötéves tervünk: Béketerv. Budapest, 1951.

Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések. I–II. (1940–1956) Budapest, 1997.

Sándor András: Sztálinváros. Budapest, 1951.

Szilágyi Sándor daruvezető visszaemlékezései. (Hangfelvétel) Sztálinváros – első szocialista városépítésünk.

Budapest, 1952. (Szakszervezeti ismeretterjesztő előadások.)

Tábori Zoltán: Vasmű. (Magyarország felfedezése.) Budapest, 1998.

Tapolczai Jenő: Egy elnök naplója. Budapest, 1977.